

книговидавництва, всебічно поширювалася українська книга, активізувався рух книжкових видань на всіх рівнях;

– культурні осередки Полтавщини своєю видавничою діяльністю сприяли не тільки наближенню української книги до селянських мас, а й пробудженню, формуванню національної та політичної свідомості народу;

– загалом видавнича діяльність українських видавців знаходилася під постійною упередженою увагою цензури, що не давала їм можливості широко розгорнути свою діяльність;

– на початку ХХ ст. продовжують друкуватися твори відомих українських письменників, набуває поширення видання наукової літератури, друкуються українськомовні підручники для початкових шкіл;

– 20-ті роки ХХ ст. є ренесансом в розвитку української видавничої справи. За цей недовгий час з'являється ціла низка спеціалізованих журналів, бюлетней видавничих організацій, продовжують друкуватися твори українських письменників. Такий розквіт видавничої справи в Україні пізніше був жорстко придушений сталінізмом і увійшов в українську історію як «розстріляне відродження».

Таким чином, у цій роботі була зроблена спроба дати історико-правовий огляд розвитку видавничої справи в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. Але, зважаючи на недостатню розробленість в науці даної теми, є необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Список літератури: 1. Хоню В.В. Діяльність видавництва «Вік» (1894–1919): Становлення видавничої галузі в Україні: Автореф. дис....канд. філ. наук: К., 2000. 2. Зворський С.Л. Видавнича та бібліотечна діяльність Київського товариства «Прогрес» (1906–1920 рр.): Автореф. дис....канд. іст. наук. К., 2000. 3. Дроздова О.В. Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (другої половини ХІХ –поч. ХХ ст.): Автореф. дис....канд. іст. наук: К., 2001. 4. Рудь Н.Н. История украинской книги и книгопечатания. (1905–окт. 1917 гг.) Автореф. канд. ист. наук. К., 1972. 5. Загуменна О.І. Становлення та розвиток книготорговельної бібліографії в Україні (ХVІІІ – ХХ ст.): Автореф. дис....канд. іст. наук. К., 2002. 6. Бандурка О.М. Триста п'ятдесят років мого життя Х., 2001.

Надійшла до редакції 17.01.04

В.С. Макарчук

РОЗШИРЕННЯ СТАТУСУ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК, ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ДО СКЛАДУ ДЕРЖАВ-ЗАСНОВНИЦЬ ООН ТА ПРОБЛЕМА ЗАХІДНОГО КОРДОНУ СРСР (ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В ОЦІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ)

Незалежна Українська Держава нині є повноправним суб'єктом міжнародного права. Як справедливо зазначалося у програмній доповіді визначного українського знавця міжнародного права В. Василенка на Першому світовому Конгресі українських юристів: «Україна була суб'єктом міжнародного права і в складі Союзу» [1, с.122]. Зрештою, саме цей факт відіграв надзвичайно важливу роль у відомих подіях 1990–1991 рр. Проте свого часу – із зрозумілих причин – радянська сторона не надто наполягала на повній

правосуб'єктності Української РСР. Інакше довелося б «роз'яснювати», чому, приміром, Київ ігнорує настійні пропозиції деяких зарубіжних країн про встановлення прямих дипломатичних відносин. Натомість західні політики, а також спеціалісти у галузі міжнародних відносин та міжнародного права, зокрема В.Аспатур'ян, У. Гулд, Г. фон Глан та ін., наполягали на тому, що Українська РСР «суб'єктом міжнародного права не є», а відтак усі її зовнішньополітичні кроки – фікція. Ставилось під сумнів саме право Української РСР вступати у ті чи інші міжнародні відносини, а відтак і юридичне значення укладених Києвом міжнародних угод.

На основі Конституції УСРР (10 березня 1919 р.) Українська Республіка у період з 1919 до 1923 р. мала своїх дипломатичних представників в Англії, Польщі, Італії, Австрії, Чехо-Словаччині, Литві, Естонії, Латвії, Болгарії та інших країнах, а також уклала договори з рядом іноземних держав.

Зі створенням Союзу РСР (30 грудня 1922 р.) його суб'єкти були позбавлені права вести самостійну зовнішню політику, у руках центру зосереджувалися й інші важливі галузі державного життя.

Вступ СРСР у другу світову війну вимагав ще більшої централізації засад державного управління. Зокрема був створений Державний Комітет Оборони, у руках котрого була зосереджена усі повнота влади, значно розширені права наркомів союзних наркоматів. Проте цей процес діалектично поєднувався з розширенням певних повноважень РНК союзних республік та їх наркоматів. Так, 18 липня 1941 р. постанова РНК СРСР про розширення прав наркомів СРСР була поширена на наркомів Російської Федерації та України. 23 липня того ж року були значно розширені права раднаркомів союзних республік з питань регулювання праці, переведення робітників і службовців з одного підприємства на інше тощо. [2]. В 1943–1944 рр. в РРФСР, Українській та Білоруській РСР були створені республіканські народні комісаріати житлово-цивільного будівництва.

Коментуючи зміни у державному праві та системі державного управління Союзу РСР цього періоду, американські дослідники Хазард, Шапіро та Маггс стверджують, що: «Під час другої світової війни економічні і військові потреби разом з масштабними втратами вишколених адміністраторів вимусили Сталіна ще більше централізувати механізм державного управління, проте він зазнав невдачі у впровадженні обіцяних загальносоюзних кодексів законодавства. Республіки вийшли з війни, далі посилюючи свої кодекси 1922 р., схвалені ще перед об'єднанням. Хоча про це неодноразово нагадувалося, затвердити загальносоюзні декрети і укладення законів, обнародовані в роки після об'єднання, не вдалося, республіки зберегли, у сукупості, свої незалежні форми і деяку, хоч і невелику індивідуальність» [3, р.31]. Під «кодексами» тут, як на нашу думку, слід у першу чергу розуміти конституції союзних республік. Сталося те, про що відоме російське прислів'я говорить: не було б щастя, так нещастя допомогло. Зміни у загальносоюзному законодавстві сприяли зміцненню міжнародного авторитету Української РСР, а на зламі 80-х та 90-х рр. минулого століття полегшили набуття Україною її незалежності.

1 лютого 1944 р. X Сесія Верховної Ради СРСР 1-го скликання прийняла Закон про надання союзним республікам повноважень в галузі зовнішніх зносин і про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріата іноземних справ із загальносоюзного на союзно-республіканський. Відповідно до цього було змінено і радянську Конституцію. Тепер у новій редакції союзної Конституції було сказано: «Стаття 18-а. Кожна союзна республіка має право вступати у безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками».

Уперше за роки війни було скликане засідання Верховної Ради СРСР, отже, можна припустити, що на її розгляд були винесені саме ті питання, які у Кремлі бачилися на той час найневідкладнішими. До цього розряду, як бачимо, потрапили і питання надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин.

Розширення прав союзних республік дістало дуже суперечливі оцінки у науковців – як вітчизняних, так і зарубіжних.

«Статус суверенних держав давав змогу Москві активніше використовувати радянські республіки у проведенні централізованої зовнішньої політики, насамперед у розв'язанні питань майбутнього їх членства в ООН, проблем післявоєнних кордонів, – пишуть В.С. Кульчицький та Б.Й. Тишик. – Наявність двох міністерств закордонних справ – загальносоюзного і республіканського – створювало вдалий інструмент, який посол США у Радянському Союзі Гарріман влучно назвав «двостволкою». На думку американського дипломата, повернення Західної України до складу Союзу РСР у такому випадку набувало вже дещо іншого вигляду: «Українці і білоруси, – писав він, – об'єднуються знову вже з Українською та Білоруською республіками, не йдуть під панування Москви». Але жодних реальних прав і свобод республіка не отримала» [4, с.210].

Обережніший у оцінках В. Косик: «Нові закони дозволили Росії розширити свою пропаганду про «незалежність» і «суверенність» радянських національних республік, а зокрема України. Радянське керівництво думало таким чином усунути причину для існування українського націоналізму» [5, с.474].

Своя точка зору у зарубіжних дослідників.

«Не було чистою випадковістю, що Україна стала першою республікою, яка утворила комісаріат іноземних справ, – писав свого часу радянський В. Аспатур'ян, – 7 лютого 1944 р., лише за тиждень після затвердження змін, О. Корнійчук, повірений молотівського комісаріату у справах Польщі, був увільнений від своїх обов'язків і з майже неймовірною поспішністю об'явився на посаді комісара іноземних справ України (...) Фабрикуючи юридичні фікції, Кремль намагався трансформувати чітко окреслений територіальний диспут між Польщею і Радянським Союзом у плутанину «міжнародної дискусії», у котру було б втягнуто не менш ніж півдюжини юридичних суб'єктів, танцюючих під струни, що перебиралися у Москві» [6, р.65–66].

На нашу думку, усі ці оцінки – доволі односторонні. Сталін не міг створювати нові суб'єкти міжнародного права виключно на власний розсуд і смак. Погодимось, визнання Української РСР та інших союзних республік у якості суб'єктів міжнародного права залежало у першу чергу від Об'єднаних

Націй, а також від урядів інших зарубіжних країн. Звичайно, це «визнання» сильно стимулювалося Москвою. Разом з тим визнання нових суб'єктів міжнародного права, зокрема, Української РСР, включення їх до Організації Об'єднаних Націй у якості держав-засновниць, намагання деяких держав Заходу, зокрема, Великобританії налагодити двосторонні дипломатичні відносини тощо – до певної міри відповідали інтересам тих урядів, від яких залежала легалізація сталінської (тут будемо відвертими) ініціативи. Посол Гарріман зовсім не був наївною дитиною, котру могли засліпити чи збити з пантелику маневри Кремля, – і цьому є десятки доказів. Чи не була потрібна радянська союзно-республіканська дипломатична «двостоволка» самим Рузвельтові і Черчіллеві для того, щоб, якщо і не відкрити вогонь, то принаймні добре налякати уряд незговірливих польських емігрантів у Лондоні?

Побіжно зауважимо, що В. Аспатур'ян помиляється і у датах. Союзно-республіканський Народний Комісаріат закордонних справ Української РСР був створений не 7 лютого, а 4 березня 1944 р. Тоді ж, на початку березня 1944 р., було внесено доповнення до Конституції УРСР. Стаття 15–Б конституції проголошувала: «УРСР має право вступати у безпосередні зносини з закордонними державами, укладати з ними угоди і обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками».

«Розширення прав союзних республік» співпало у часі з малосподіваною міжнародною активністю цих донедавна безгласних об'єктів ленінсько-сталінської національної політики. 1 березня 1944 р. на сесії Верховної Ради Української РСР керівник КП(б)У М. С. Хрущов зробив заяву про те, що землі Холмщини, Грубешова, Ярослава та ін. український народ розглядає як свої споконвічні [Див.: 7, с.63]. Зі сторони – видовище для наївних – це виглядало бунтом Києва проти Москви.

Західні автори періоду «холодної війни» – як політики, так і «чисті» науковці – часто наполягали на тому, що українська карта в сталінській колоді була фальшивою з самого початку. Можливо. Але при цьому чомусь забувалося, що Радянський Союз діяв не у політичному вакуумі, а був членом Об'єднаних Націй. Усі його зовнішньополітичні кроки повинні були не лише відповідати простому балансу сил у таборі держав антигітлерівської коаліції, але й – принаймні формально – вкладатися у рамки діючого на той час міжнародного права. Інакше наслідки були б непередбачуваними.

Цікаво, що з тих чи інших міркувань у 1944 р. західні союзники СРСР не поділяли цих пізніших підозрін і домислів своїх співвітчизників, а відразу виявили певне зацікавлення розширенням прав союзних республік у галузі міжнародних відносин і зовнішньої політики.»Радянська Україна» сповістила про те, що, за отриманими на 24 березня 1944 р. повідомленнями, до Народного Комісаріату Іноземних Справ УРСР надійшли вітання від Надзвичайного і Повноважного Посла у СРСР пана А.Гаррімана та Повноважного Посла в СРСР пана Арчибальда Кларк Керра на ім'я О.Корнійчука у зв'язку з його призначенням Народним Комісаром Іноземних Справ [8]. Такі вітання можна було вважати визнанням де-факто зі сторони урядів Великобританії та США.

Ще невизнані де-юре суб'єкти міжнародного права (передусім Українська РСР та Білоруська РСР) відразу розгорнули активну зовнішньополітичну діяльність. Щоправда, зарубіжними партнерами Уряду Української РСР аж до Ялтинської конференції (лютий 1945 р.) виступали здебільшого такі ж невизнані суб'єкти міжнародного права, наприклад, Польський комітет Національного Визволення (ПКНВ). У цьому зв'язку можна згадати Угоду про обмін населенням між Урядом Радянської України та ПКНВ від 9 вересня 1944 р. та практичну роботу по її здійсненню. Союзний радянський уряд у цій справі залишався ніби в стороні, більше того – отримував додатковий аргумент до тези про тиск «українців» на Кремль.

На Ялтинській конференції було погоджено запрошення делегацій Української та Білоруської РСР для участі у роботі установчої конференції Організації Об'єднаних Націй. Свого часу у зборах Ліги Націй Великобританія разом з домініонами мала 6 голосів (з 1923 по 1937 рр. – разом з Ірландією навіть). Сполучені Штати, як відомо, не ратифікували Версальський договір, і до складу Ліги Націй у міжвоєнний період не входили. Не викликає сумніву, що одним із поважних міркувань такої обструкції стало домінування у цій організації Великобританії з її домініонами. Аби створити умови для ефективної діяльності ООН, у Ялті був погоджений план розширення присутності у новостворюваній організації Радянського Союзу (за рахунок 2 чи 3 додаткових голосів від республік), а також США, яким планувалося надати кілька додаткових місць одночасно з республіками СРСР.

У підсумкових документах Ялтинської конференції рішення про допуск окремих союзних республік Союзу РСР та кількох штатів США до членства в ООН, уже в основному погоджене керівниками країн Великої Трійки, тим не менше не згадувалося. Рузвельт хотів особисто розтлумачити це рішення членам американського конгресу. Черчіллю також належало поміркувати, під яким кутом краще викласти його у палаті обшин. У березні 1945 р. повідомлення про зобов'язання США підтримати цю радянську вимогу просочилися у американську пресу і викликали доволі широку критику акул пера. Президент Рузвельт розпорядився терміново опублікувати офіційну заяву, яка підтверджувала прийняте США зобов'язання. «До речі, – писав згодом держсекретар США Е. Стеттініус, – заперечень проти нашої згоди на негайне надання додаткових голосів в Асамблеї ООН Україні і Білорусії, по суті, не було. У ході дебатів у сенаті про ратифікацію Статуту ООН це питання фактично навіть не зачіпалося» [Цит. за 9]. Думается, наведена цитата може свідчити про загалом позитивне ставлення американських законодавців до питання про розширення прав союзних республік і перспективи їх перетворення у повноправних суб'єктів міжнародного права.

Представлення Української РСР в Організації Об'єднаних Націй означало б визнання міжнародною спільнотою де-юре факту появи нового суб'єкта міжнародного права, який міг би надалі у якості суверенної держави самостійно здійснювати захист своїх зовнішньополітичних інтересів.

Як відомо, Українська РСР ніколи не була представлена у Лізі Націй, як, врешті, не були представлені у цій організації і США. Де-юре Ліга Націй продовжувала своє існування і після вибуху Другої світової війни. Од-

нак, на Ялтинській конференції питання про відновлення цієї організації не стояло, евентуальна ООН повинна була суттєво відрізнитися від своєї попередниці. У західній літературі часом прослідковуються тенденції звинуватити у ліквідації Ліги Націй виключно лише Радянський Союз. «Як інструмент політичної дії, – писав у 1947 р. професор Колумбійського університету Артур Нуссбаум, – Ліга Націй припинила своє існування з вибухом Другої світової війни, за винятком того, що у грудні 1939 р. виключила з своїх рядів Росію по причині її агресії проти Фінляндії. Російська ворожість, яка виникла у результаті цієї акції, поставила заслін будь-якій реконструкції Ліги Націй (у післявоєнний період – В.М.)» [10, р.250]. На наш погляд, це дещо упереджений підхід. По-перше, були свої труднощі з реанімацією Ліги Націй і у діючої американської адміністрації, зокрема, цей крок означав би публічне визнання помилковості своєї позиції напередодні другої світової війни (як відомо, Ф. Рузвельт був уперше обраний президентом США ще у 1932 р.). По-друге, і це неодноразово відмічалось на Заході, Організація Об'єднаних Націй не є таким собі «другим виданням» Ліги Націй, у багатьох відношеннях вона радикально відрізняється від неї. «Ліга Націй, – писав американський спеціаліст з питань міжнародного права Персі Корбетт, – ніколи навіть не задумувала привести у дію міжнародні військові сили, аби зупинити агресію чи примусити (агресора) до реституції. Під її проводом були організовані економічні санкції як зусилля запобігти італійському завоюванню Ефіопії, але слабкість (політичної) волі і конфлікт інтересів між тими її членами, що вдалися до санкцій, принизив спільні зусилля до того рівня, коли вони стали швидше немічними, ніж стримуючими» [11, р.38]. На противагу попередній міжнародній політиці гучних декларацій і немічних зусиль, що її проводила міжвоєнна Ліга Націй, новопостала Організація Об'єднаних Націй мала стати дієвим інструментом по підтриманню миру у всьому світі, зі своїми міжнаціональними збройними силами та скоординованою політикою усіх її суб'єктів.

Так чи інакше, але й ця обставина – відмова США, Великобританії та Радянського Союзу від реставрації попередньої Ліги Націй і створення принципово нової авторитетної міжнародної організації у особі ООН – сприяли входженню Української РСР у число повноправних (принаймні де-юре) членів міжнародної спільноти.

5 березня 1945 р. уряд США від свого імені (як організатор установчої конференції), а також уряди Великобританії, СРСР та Китаю надіслали запрошення на конференцію у Сан-Франціско на 25 квітня 1945 р. урядам 40 країн світу. Українська РСР та Білоруська РСР у цьому списку 40-а були поки що відсутні. Причину слід шукати не стільки у дискримінаційних намірах Вашингтона, скільки у необхідності технічного вирішення погодженого на Ялтинській конференції питання про надання для США двох-трьох додаткових місць в Асамблеї новостворюваної Організації. 26 квітня 1945 р. уряди УРСР та БРСР передали усім делегаціям конференції Об'єднаних Націй заяви з бажанням приєднатися до Міжнародної Організації безпеки і взяти участь у конференції в Сан-Франціско. Звернення

підписали голова РНК УРСР М.С. Хрущов та міністр закордонних справ УРСР Д.З. Мануїльський.

Одночасно був розповсюджений Меморандум уряду Української РСР, який містив опис географії та історії республіки. У ньому зокрема була названа площа державної території – 578 тис. кв км, а також стверджувалося, що: «Протягом 1939–1940 років Західна Україна, Північна Буковина і населена українцями частина Бессарабії на підставі вільного волевиявлення свого населення возз'єдналися з Радянською Україною» [12, с.81]. Як бачимо, незважаючи на невирішеність питання про західний кордон Української РСР з Польщею та Румунією де-юре, українська радянська дипломатія наскільки була упевнена у безспірності своїх прав на возз'єднані території, населені переважно українцями, що не побоялася включити відповідні територіальні вимоги до важливого міжнародно-правового документу. З іншого боку, прийняття Української РСР до складу Організації Об'єднаних Націй, здійснене на основі вказаної Заяви і Меморандуму, означало б міжнародно-правове визнання територіальних прав УРСР і цілісності її «возз'єднаної» території зі сторони усіх держав членів ООН. Не зайве нагадати, що первісними членами ООН стала 51 держава світу.

27 квітня 1945 р. на другому пленарному засіданні конференції Об'єднаних Націй одночасно була прийнята резолюція про включення Української РСР та Білоруської РСР до т. зв. initial members, тобто держав-засновниць нової міжнародної організації. 30 квітня – прийнята резолюція про запрошення делегації Української РСР (рівно як і Білоруської РСР) на конференцію. Делегація у складі 6 чол.(Голова – Д. З. Мануїльський, члени: Сенін Іван Семенович – заступник Голови РНК УРСР, Паладін Олександр Володимирович – академік АН УРСР, Бондарчук Володимир Гаврилович – професор, Погребняк Петро Степанович – професор, Петровський Микола Неонович – професор) прибула до Сан-Франциско уже 6 травня 1945 р. Цікаво, що представник Української РСР ще 1 травня 1945 р. (тобто до офіційного прибуття делегації) увійшов до складу Комітету № 1 із загальних питань і був обраний Головою Комісії № 1 вказаного комітету: «Преамбула. Цілі. Принципи». Парадоксально, але саме представник держави, чий кордони на той час ще не були остаточно визнані де-юре, керував (звичайно, чисто номінально) розробкою цілей і принципів ООН.

22 травня керівник української місії Д.З. Мануїльський дав прес-конференцію для журналістів, акредитованих у Сан-Франциско. Оголосив, що «ми за сильну, незалежну, демократичну і дружню нам Польщу» (під «ми», очевидно, належало розуміти Українську РСР – В.М.), а далі роз'яснив: «Багато хто уявляє собі взаємовідносини між нашими республіками і загальносоюзним урядом так, як склалися історично взаємовідносини між урядом Вашингтона і окремими штатами. Це помилка (...) Це союз рівноправних окремих національних держав, кожна з яких має національну державну суверенність, має свою конституцію, свій окремий парламент...» [13, с.96]. Можна висловити припущення, що однією з багатьох цілей вказаної заяви було намагання представити ті договори і угоди, які уряд Української РСР укладав із сусідніми державами в 1944 – перш. пол. 1945 рр., у

якості повноцінних міжнародно-правових документів. Тим самим домовленості уряду Української РСР з ПКНВ, зокрема, про лінію кордону та про взаємний обмін населенням ніби підвищувалися у ранзі до статусу міжнародних договорів суверенних держав.

Повідомлення про запрошення УРСР та БРСР стати членами-засновниками Організації Об'єднаних Націй було опубліковане у «Радянській Україні» тільки 3 червня 1945 р. Причому з публікації випливало, що ініціатива у цьому запрошенні виходила... від делегації СРСР. Зазначалося також, що «представники Радянського Союзу висловили свою згоду з пропозицією США, заявивши, що можна було б довести кількість голосів Сполучених Штатів Америки в Асамблеї до трьох» [14]. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала Статут Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду 21 серпня 1945 р. [15, с.57].

28 червня 1945 р. був підписаний договір про цесію Закарпатської України від Чехословаччини до складу Української РСР. Один з трьох примірників вказаного Договору був складений українською мовою. Однак, цей акт, схоже, носив чисто формальний характер. Якщо в Організації Об'єднаних Націй Українська РСР мала – з огляду на потреби союзної дипломатії – бути формально суверенною, то поза сумнівом, що прямі українсько-польські чи, приміром, українсько-чехословацькі зв'язки бачилися Кремлеві небажаними. Тим більше, що у союзного радянського уряду після 16 серпня 1945 р. (дата підписання польсько-радянського договору про кордон між обома державами) відпала потреба розігрувати комедію «суверенної» Української РСР як суб'єкта міжнародного права у відносинах з поляками.

Мине буквально кілька місяців після описуваних подій 1945 р. і державами-переможцями буде врешті створена Організація Об'єднаних Націй (день набрання чинності Статуту ООН – 24 жовтня 1945 р., це – офіційна дата створення Організації Об'єднаних Націй), а разом з нею – і принципово нова система міжнародного права. Принципи невтручання, незастосування військової сили у міжнародних відносинах, непорушності існуючих кордонів між державами тощо стануть імперативними принципами «нового» міжнародного права. Статут ООН зобов'язує держави утримуватися «в їх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування» (п. 4 ст. 2), вирішувати «свої міжнародні спори мирними засобами» (п.3 ст.2). Ці та інші основоположні принципи отримали подальший розвиток в Декларації про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 р., в Гельсінгському Заключному акті з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р., в Паризькій хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 р.

Зайве говорити, що цей, прогресивний у своїй основі, процес утвердження нових норм міжнародного співжиття, мав і свою зворотну сторону: здійснити будь-які найменші переміни існуючих міждержавних кордонів у цивілізованому світі, зокрема кордонів європейських, відтепер стало набагато важче, майже неможливо. Після 1975 р. – практично неможливо (мога тут не йти про розпад федеративних держав – СФРЮ, СРСР чи ЧССР – В.М.).

Окремі європейські народи, схоже, приречені змиритися зі своїми кордонами, якими б вузькими і несправедливими вони їм не видавалися. Це

стосується в першу чергу німців, а також угорців та румунів. Сучасне міжнародне право такої скільки-небудь реальної можливості їм не надає. Хоча де-юре існує можливість цесії, здійснюється вона на практиці хіба що у формі обміну ділянками території (наприклад, українсько-молдавська угода). Усерйоз говорити про те, що котрась з європейських держав з тих чи інших альтруїстичних міркувань вирішить поступитися власною територією на користь її колишнього суверена, на практиці не доводиться. Пішла у минуле і міжнародно-правова практика продажу територій.

Навіть малоімовірна війна між європейськими державами – звісно, у випадку дотримання норм сучасного міжнародного права – не може призвести до зміни існуючих кордонів.»В документах, що відносяться до закінчення світової війни, в розробці котрих активну участь брав Радянський Союз, – підкреслював Г.Тункін,– уже немає жодного натяку на право переможця» [16, с.177].

Видається, що період 1939–1945 рр. був останнім історичним шансом українського народу здійснити своє Возз'єднання. Цей шанс востаннє подарувало українцям, литовцям, білорусам «старє» міжнародне право. Звичайно, потрібно зробити застереження стосовно квазі-державності Української РСР, яка аж до розпаду Радянського Союзу не користувалася у повному обсязі суверенітетом, притаманним повноцінним суб'єктам міжнародного права.

Сьогодні точиться дискусія навколо питання, наскільки суверенною була Українська РСР у 1939–1945 рр. Лише давши відповідь на нього, можна давати оцінки угодам УРСР з ПКНВ (наприклад, про взаємну евакуацію населення тощо), діяльності делегації Української РСР на конференції Об'єднаних Націй у Сан-Франціско і т. д.

Свого часу авторитетний спеціаліст у царині міжнародного права, професор Міннесотського університету (США) Г. фон Глан стверджував, що Українська РСР та Білоруська РСР «не отримали загального визнання як незалежні держави ні у правовому розумінні, ні на практиці» [17, с.67]. Ще один американський знавець міжнародного права У. Гулд поставив питання у дещо іншій площині, а саме – чи можна вважати Українську РСР та Білоруську РСР повноправними суб'єктами міжнародного права, повним чи обмеженим є їх право на укладення міжнародних договорів, чи можуть вони (самостійно) виступати у Міжнародному Суді Юстиції тощо. «Ці та пов'язані з ними питання не можуть отримати дефінітивної відповіді у даній час (розрядка моя – В.М.) (...) На думку автора (тобто У. Гулда – В.М.) (...) Українська і Білоруська Республіки державами не є» [18, р.201]. Звернемо увагу на цю вельми показову обмовку – «у даній час».

Як відомо, в основу союзного Договору 1922 р. і Конституції СРСР 1936 р. була покладена т. зв. теорія обмеженого суверенітету національних республік. Розширення прав республік, здійснене у 1944 р., не мало вирішального значення (але тільки – на практиці, а не в теорії), оскільки мова йшла про тоталітарну союзну державу. Свого часу визначний «теоретик» радянського права А. Вишинський вважав, що суверенітет – не властивість держави, а здатність державної влади бути незалежною і самостійною.

Потім цю точку зору піддали нищівній критиці. Потім – знову пригадали. «Міжнародна практика (...) підтвердила, що істина знаходиться десь посередині, – вважає відомий вітчизняний теоретик права А.Чалий, – Суверенітет – не просто властивість, але ще й здатність реалізувати те, чим називаєшся»[19, с.18]. Стосовно до нашого конкретного випадку потрібно передусім відділити теорію від практики. Не підлягає сумніву, що розширення суверенітету союзних республік у конкретній обстановці 1945 р. практично повністю нівелювалося особистим диктатом Й.Сталіна та його політичного оточення. Цьому є безліч доказів – досить пригадати принаймні практику вирішення питання про т. зв. Закарпатську Україну. З іншого боку, після смерті Сталіна, і особливо у роки т. зв. перебудови цей давніше паперовий суверенітет швидко наповнювався конкретним змістом. Зрештою, як відомо, усе завершилося проголошенням суверенітету Української РСР (16 липня 1990 р.), Декларацією незалежності (24 серпня 1991 р.), Референдумом 1 грудня 1991 р. і розпадом Союзу РСР. У всіх цих випадках Українська РСР діяла у тому правовому полі, яке їй де-юре надавала чинна на той час Конституція СРСР.

Звертаючись до міжнародно-правової діяльності Української РСР на завершальному етапі другої світової війни, ствердимо наступні реалії: Українська РСР була де-юре суб'єктом міжнародного права; право-суб'єктність УРСР де-юре визнавалася Об'єднаними Націями; відповідно, міжнародно-правове значення договорів і угод Української РСР – поза сумнівом. Інша річ, що свій суверенітет у обсязі, проголошеному де-юре Конституцією СРСР, Україна змогла у повній міри здійснювати не раніше 1990–1991 рр.

Не слід здійснювати підміну понять, як це люблять робити зарубіжні (особливо польські) та – частково – вітчизняні історики і правознавці. Те, що Українська РСР у рамках Союзу РСР не могла у повному об'ємі здійснювати належні їй права, не означає, що вона цих прав не мала. Так, класичне римське право (а до нього – по аналогії – вдаються західні знавці міжнародного права в усіх спірних випадках) не робило жодного розмежування між публічними правами римських громадян-квіритів, залежно від того, що один був «повноправним» батьком сімейства, а інший – емансипованим сином. Навіть збереження фактичної підпорядкованості емансипованого сина батькові не позбавляло цього громадянина-квірита юридичних прав, належних усім громадянам Риму. Зокрема, такий емансипований син міг не лише укладати усі захищені правом угоди та набувати майно «для себе», але й обиратися вищим магістратом чи навіть сенатором [Повніше про права громадян Риму див.: 20, с.51, 92–93].

У тих конкретних випадках, коли Українська РСР на практиці свої права здійснювала, міжнародно-правове значення укладених нею договорів і угод – беззаперечне. Винятки могли породжуватися лише особою контрагента. Так, ПКНВ у вересні 1944 р. не був суб'єктом міжнародного права, отже угода про обмін населенням від 9 вересня 1944 р. дійсно була нелегітимною з огляду на міжнародно-правові норми.

І останнє. Здійснення віковичної мрії – об'єднання переважної більшості етнічних українських земель у складі однієї національної держави не було по-

дарунком долі чи, тим більше, виявом щедрості Сталіна і керованої ним ВКП (б) або – як варіант – «братнього російського народу». За своє Возз'єднання Україна заплатила велику і криваву ціну. Українською кров'ю, металом, вугіллям, зерном оплачені не лише існуючі кордони України, але й російські Калінінград, Південний Сахалін, Курили. Ними оплачено звільнення Європи, зокрема й Польщі, від коричневої гітлерівської чуми. Ними – частково – оплачені й «історичні» кордони РП на півночі та на заході. Ми – квити.

Список літератури: 1. Василенко В. Доповідь на Третньому Пленарному засіданні Першого Всесвітнього конгресу українських юристів // Перший Світовий конгрес українських юристів 18–23 жовтня 1992 р. Матеріали і документи. К., 1994. 2. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. 1917–1957 годы. Сб. документов, т. 2. 1929–1945 годы. М., 1957; Законодательные и административно-правовые акты военного времени с 22 марта 1942 г. по 1 мая 1943 г. М., 1948. 3. Hazard J., Shapiro I., Maggs P. The Soviet Legal System. Contemporary Documentation and Historical Commentary. Dobbs Ferry, New York: Oceana Publications, 1969. 4. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: Навчальний посібник. К., 2001. 5. Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938–1945. Київ – Париж – Н(ь)ю Йорк – Торонто, 1992. 6. Aspaturian Vernon. The Union Republics in Soviet Diplomacy. A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy. – Geneva – Paris: Librairie E. Droz & Librairie Minard, 1960. 7. Сергійчук В. Трагедія Українців в Польщі. Тернопіль, 1997. 8. Радянська Україна. 1944. 25 березня. 9. Цит. за: Стеттиниус Э. «Аргонавт» // От «Барбароссы» до «Терминала». Взгляд с Запада. М., 1988. 10. Nussbaum Arthur. A Concise History of the Law of Nations. New York: The Macmillan Co, 1947. 11. Corbett Percy. Short Study of International Law. – Garden City, New York: Doubleday & Co, Inc., 1955. 12. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1944 – 1961 рр.). К., 1963. 13. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1944–1961 рр. К., 1963. 14. Радянська Україна. 1945. 3 червня. 15. Українська РСР у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР, або до яких вона приєдналася (1945–1957). К., 1959. 16. Тункин Г. И. Право и сила в международной системе. М., 1983. 17. Glahn G. Law Among Nations. An Introduction to Public International Law. – New York – London: The Macmillan Co; Collier Macmillan Limited, 1981. 18. Gould Wesley L. An Introduction to International Law. – New York: Harper & Brothers Publishers, 1957. 19. Советское государство и право. 1991. № 5. 20. Макачук В. С. Основи римського приватного права. К., 2003.

Надійшла до редколегії 02.03.04

К.М. Рудой

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У рамках адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу урядом нашої країни прийнято низку нормативно-правових актів, які регламентують співробітництво України з Європейським Союзом (ЄС) у сфері правоохоронної діяльності. Безпосередньо співробітництво у сфері юстиції та внутрішніх справ ґрунтується на положеннях Угоди про партнерство і співробітництво [1, с.3]. Стратегія та Програма інтеграції України до ЄС, а також Спільна стратегія ЄС щодо